

*д-р Юрген Гіллесгайм
м. Аугсбург, ФРН*

Бертольт Брехт – європеець?

Євросоюз і його розширення на Схід, валютний союз, проникність кордонів, новий вид спільноти – ці програмні ідеї ще очікували на свою реалізацію, коли літературознавство й філософія ними вже послуговувалися. Поступово зростала кількість дисертаційних тем на кшталт: "Томас Манн і Європа", "Ніцше і Європа" тощо; деякі з них вимучені, а деякі – справді сягають неабиякої пізнавальної цінності. Чи не було б цілком природно розглянути також творчість Брехта з цієї точки зору? У чому він проявляє себе європейцем або взагалі космополітом, хоча б у найсуттєвіших моментах? Здається, є достатньо точок дотику. Можна згадати, скажімо, декорації та місця дії його п'єс: багато з них чужоземні, деякі – зовсім екзотичні. Потім і сам Брехт: як відомо, він об'їздив півсвіту під час еміграції, "міняючи країни частіше, ніж черевики", за його ж вдалим висловом. І нарешті, боротьба "класового" письменника за Інтернаціонал, за "диктатуру пролетаріату", яка остаточно могла б бути досягнута лише у світовому масштабі. Можна легко навести й інші подібні точки зору.

При ближчому розгляді швидко стає зрозуміло, що за такими зусиллями ховається надто прозоре бажання прихопити й Брехта з собою у європейське майбуття, чого б це не коштувало. Місця дії притчевих п'єс надто часто знаходяться в історії літератури по той бік банального і вузького повсякдення для того, аби підкреслити їх універсальний та надчасовий характер. Сам Брехт ліпше за все залишився б у Німеччині, якби йому це дозволила історія. І саме спроби з його удаваного марксизму висновувати "порушника кордонів" у той час, коли творчість автора починає звільнятися від ідеологічних упереджень і банальностей, видаються більш ніж сумнівними.

Будьмо чесними: Брехта-європейця у його творчості немає, тим паче немає там "східного європейця". У цьому сенсі прагнення обійняти мільйони не було його справою. Щось подібне знаходилося поза точкою зору Брехта; за часів переорієнтації, тобто після повернення з вигнання він мусив заматися ішими проблемами. Те, що його, подібно до більшості інших людей, непокоїли мир у світі та порозуміння між народами, є, як хотілося б висувати з "Дитячого гімну" та інших прикладів, безперечно слушним. Проте розглядати його як протоевропейця у сучасному розумінні було б все ж таки важко.

Втім, попри це, Брехт прийшов до Європи як "класик" літератури, яким він завжди хотів бути. Рецепція його творчості за кордоном є величезною, і не лише у "старій Європі", Америці та багатьох країнах третього світу, а й у країнах, що вступають до ЄС. Змінимо краще кут зору: спитаємо себе не про те, що Брехт думав з приводу "візії Європи", а про те, що його самого робить таким цікавим саме для Європи.

Однак і тут складність брехтівської творчості не дає простих відповідей, всеохоплюючих – поготів. Чому ми читаємо Бальзака і Сартра, Джойса і Беккета, Достоевського і Чехова? Безперечно, це – довга розмова. І все ж таки є один аспект, який робить Брехта "придатним для Європи", особливо у країнах, що нині вступають до ЄС: це – його заново відкритий матеріалізм, який саме починають звільняти від ідеологічних обмежень. Вже у двадцять років Брехт був переконаний у

тому, що "нічого потім не буде" – цьому переконанню судилося визначити його майбутнє життя. Звідси випливає заклик бути безкомпромісним щодо наявного, звертатися до земного життя "тут і тепер", без розриву з обіцянками чи вимогами, які релігія і політика покладають на істоту. Тверезе, але безумовно пристосоване до вимог життя потрактування дійсності; про нігілізм тут взагалі не йдеться.

Цей, якщо завгодно, результат пізнання Брехта, звісно, визначає його творчість, при чому дивним чином майже від самого її початку. Для "послань" та "моралей" вже не було місця - навіть у шкільному часописі "Врожай" (Die Ernte). Брехтові йшлося саме про те, аби скористатися часом, котрий він мав як митець — "тут і зараз", з оглядом на завжди "відчутний нічний вітер". За будь-яких обставин він хотів бути письменником, і до того ж – видатним письменником. Напрочуд ясно, з великим терпінням і витратами, що майже повністю окупилися, він намагався створити для цього всі передумови: глибинне знання світової літератури та передусім — ремісницька вправність, уміння писати, без яких від його таланту, у якому Брехт не сумнівався, було би мало толку. Тому вже у його найперших "спробах" могло стояти усе підряд: пейзажна лірика, маленькі сатири, релігійна поезія і поезія на історичні теми, драматичні шкідці – боротьба з формами і жанрами, які Брехт, незважаючи на їхнє "послання", спочатку хотів копіювати для тренування, так само як наслідував мовний стиль різних письменників. Щойно здобувши можливість вперше милуватися власними текстами в Аугсбургських газетах, він без зволікань підлаштовується до "вимог дня", які, починаючи з серпня 1914 р., не в останню чергу означали "духовну мобілізацію". Те, що націоналістичний характер сорока творів, які Брехт подальшим часом написав для "Augsburger Neuesten Nachrichten", "München-Augsburger Abendzeitung" та їхніх літературних додатків, був удаваним, "штучно зробленим", те, що це естетичний феномен — власне поезія — і у жодному разі не політичні прокламації, стає зрозуміло без жодних сумнівів при більш детальному розгляді.

Уже зовсім скоро Брехтівські поетичні твори набули того своєрідного і такого безкомпромісного, відверто антибуржуазного характеру, що їх публікація певний час стала неможливою. Багато з них згодом увійшли до "Домашніх проповідей" (Hauspostille). У цих віршах також панує провокаційно-тверезий підхід до життя, який не залишає місця для суспільних та релігійних ідеалів або максим, але тим більше вивільняє простір для амбівалентності та вражаючої багатозначності. Натомість важливі політичні наслідки отримала згодом конкретно для Брехта його "Легенда про мертвого солдата", в якій він унікальним чином показав усю абсурдність Вільгельмівської військової політики. Це призвело до того, що Брехт значно раніше, ніж багато інших, утвердився як ворог націонал-соціалістів, а після того, як вони захопили владу, мусив покинути Німеччину, бо не хотів ризикувати своїм життям. При цьому Брехт зобразив у згаданому вірші насамперед фронтову долю свого друга Каспара Неєра, якого йому не вистачало і якому загрожувала загибель. Владні структури, що інструменталізують особистість були об'єктом цієї гротескної полеміки, а не проект політичного програмування. Відтак логічно, що протагоніст "Барабанів у ночі" Андреас Краглер, який повернувся додому з війни, чинить спротив спробам зарахувати його до лав революціонерів, які боролися за надання влади радам, і замість знову тягнути лямку, яка не може бути його власною, дбає лишень про власні інтереси. Брехт зробив це приблизно у той самий час, коли він позбавив провокативності перший варіант тексту "Ваала", аби взагалі знайти видавця та можливості для публікації.

Здобути відомість конкретно як драматург, якого ставлять в театрі, було для нього важливішим за якісь ідеалістично привабливі уявлення та ідеали літератури. Отож, тут також маємо вельми "сучасне" розуміння літератури. Нічого крім послідовного матеріалізму, тверезого усвідомлення дійсного і реально можливого, – цією логікою визначався шлях, який він торував як письменник. Так мало продовжуватися й далі; навіть після, як прийнято вважати, навернення Брехта до марксизму, яке не в останню чергу було спричинене надзвичайно болісним усвідомленням того, що, либонь, немає іншої, справді серйозної альтернативи, яку можна було б протиставити нацистському варварству. А втім певні сумніви щодо можливостей революції нікуди не зникають і їх легко можна помітити, перевага надається тактичним ходам, навіть не зважаючи на успішні спроби використати марксистську методологію для власної творчості. Таким чином смерть однієї людини не втрачає скандальних рис, навіть коли ця смерть нібито "має послужити для справи", що разюче продемонстровано на прикладі "юного товариша" із навчальної п'єси "Захід". Конкретним "вимогам дня", які на цей раз ставилися Соціалістичною єдиною партією Німеччини, правлячою в НДР, Брехт вкотре підкорився, коли у 1951 році переробив оперу про Лукулла, аби її можна було презентувати для широкого загалу. А якраз напередодні він вів перемовини у Аугсбурзі — через існуючі обставини більш-менш інкогніто — про заснування театрального ансамблю тепер і в

Західній Німеччині.

Не в останню чергу сам Брехт був причиною того, що у ньому в тій чи іншій мірі вбачали марксистського письменника. Однак це впливало саме з того позбавленого ілюзій матеріалізму, який забезпечував його готовність та спроможність пристосовуватися заради свого мистецтва до наявних обставин, до щоразу дуже "конкретної правди". Здається, це - далеко не найкраща передумова для того, аби бути європейцем *par excellence*. Адже мрія не лише про європейську, а й про світову "диктатуру пролетаріату" видається остаточно розвіяною.

Усі – в залежності від кута зору – спроби зарахувати або заплямувати його як марксиста усе ж не спромоглися стати на заваді власній динаміці розвитку своєрідних естетичних якостей його творчості, яким вдалося досить рано зламати усі шаблони і кліше, що тяжіли над Брехтом. Вони призвели до того, що його читали і інсценували передусім заради нього самого, виходячи із захвату перед його творчістю, а не з отриманих з приводу Брехта "приписів".

А щодо його "гнучкості" і здатності пристосовуватися слід зазначити таке: вони, мабуть, все ж зіграли значну роль у тому, що його почали зараховувати до тих або інших. Але рано помітне пізнання того, що політичні події теж можна розглядати як "матеріал", як "театр", котрі для митця становлять інтерес передусім своєю придатністю для естетичної обробки, створило водночас дистанцію до предмету розгляду. Саме вона рано прищепила Брехту імунітет проти "збагливості" політики та релігії звільнивши його творчість саме у цьому відношенні принципово від тенденційності і надавши їй позачасових рис. Попри напрочуд глибокі зв'язки з німецькою культурою його творчість, наскільки це лише було можливо, залишилася незалежною і поза впливом націоналістичних гасел та ідеалів, а також – ідеологій. Можливо, це і робить Брехта "європо-сумісним", а його творчість непростішою навіть там, де те, що розділяє, мало б бути подолано за допомогою основних програмних положень без ризику для відповідних власних поглядів.

З німецької переклав Ігор Бігун